

AR ĮTEISINSIME TERMINĄ *raktažodis*?

*Apibrėžkite žodžių reikšmę ir jūs išgelbėsite
žmoniją nuo pusės jos paklydimų*

R. Descartes

Paskutinį dešimtmetį lietuvių kalbos leksika tarsi umarui praūžus gero-
kai pasikeitė. Spartūs pokyčiai visuomeniniame gyvenime, didėjantis infor-
macijos srautas ir su tuo susijęs poreikis įvardyti naujas realijas neišven-
giamai veikia žodyną. Tai savaime suprantamas reiškinys. Tačiau kai nauji
vienetai randasi kaip grybai po lietaus, net mokyti žmonės nebesusigau-
do – savi jie lietuvių kalbai ar svetimkūniai. Ir kai mokslo kalboje ta pati sąvoka
įgyja penkis šešis vardus – taip pat nieko gera.

Šiame straipsnyje kalbama apie palyginti neseniai mokslo kalboje pra-
dėtus vartoti žodžius. Reikalavimas prie mokslinių straipsnių pateikti an-
glišką santrauką (*abstract*) su joje nurodytais *key words*, matyt, davė impul-
są ir lietuviškai rašomose santraukose atsirasti naujai sąvokai. Kadangi pa-
čioje anglų kalboje rašyba įvairuoja (ir *key words*, ir *keywords*), lietuvių kalba
iš karto „praturtėjo“ 2 vienetais – vienu vartojamas junginys *raktiniai žo-
džiai*, kitų – dūrinys *raktažodžiai*. Nors jie nėra kurios nors vienos mokslo
šakos, terminais gali būti laikomi, nes pavadina sąvokas kaip tam tikros
sistemos narius. Tačiau svarstyti jų termininę vertę. Čia ir susiduriame
su pirmąja kliūtimi: vienas iš termino skiriamųjų požymių yra tiksliai api-
brėžta reikšmė (žr. Gaivenis 2002: 13), o kokio platumo sąvoka reiškia
raktiniu žodžiu ar jo konkurentu *raktažodžiu*, iš vartosenos nelabai aišku.
Kaip minėta, iš esmės *raktinis žodis (raktažodis)* yra tapęs tam tikro tipo
mokslinio diskurso – santraukos – rekvizitu. Kaip nors pavadinti į ypatingą
poziciją iškeltus žodžius pirmiausia prireikė tam, kad būtų patogiau naudo-
tis informacinės sistemos bazėmis. Įsigalėjusi tradicija anglų kalba leidžia-
mų leidinių straipsnių anotacijose nurodyti *key words* pirmiausia paskatino
pažiūrėti, kaip šią sąvoką supranta anglai. Tiesa, ne visuose anglų kalbos
aiškinamuosiuose žodynuose tarp žodžių, turinčių dėmenį *key* „raktas“, yra
key word (žr. Cambridge Dictionary 1995) – dažniau nurodomos kitokios
kolokacijos: *key-stone*, *key-man* ir pan. Kai kuriuose žodynuose *key-word*
yra. Aiškinamasis iliustruotas Oksfordo žodynas nurodo šias *key word* reikš-
mes: „šifro raktas“; „labai svarbus žodis“; „informacinis žodis, naudoja-

mas informacijos paieškos sistemoje dokumento turiniui nustatyti“ (Kindersley 2001). Pastarosios aiškinamuosiuose žodynuose teikiamos reikšmės, be abejo, netruko atsirasti ir anglų–lietuvių kalbų žodynuose. Viena iš jų tarp sudurtinių daiktavardžių, turinčių dėmenį *key*, taip pat yra mums rūpimas *key-word*; jo reikšmės: „šifro ir pan. raktas“; spec. „bazinis / reikšminis žodis“ (Piesarskas 2002). Atkreiptinas dėmesys, kad tai specialios paskirties žodis, – tuo pabrėžiama ne tik jo, kaip termino, specifika, bet ir vartojimo apibrėžtumas. Lietuviškame *Aiškinamajame kompiuterijos žodyne* taip pat jau randame kalbamąjį žodį – juo remiantis, aiškinamas terminas *laisvoji paieška*: „dokumentų paieška pagal raktažodžius arba deskriptorius“ (Paulauskas, Jasinevičius 1995: 137). Taigi, kaip matome, ir vertėjai, ir kompiuterijos specialistai dar pateikia ir kalbamojo termino variantų – rinkis: ar vadinti *informaciniu žodžiu*, ar *reikšminiu*, ar *baziniu žodžiu*, o gal *deskriptoriumi*? Kuo toliau į mišką, tuo daugiau medžių, o aiškumo jokio.

Aišku tik viena: *raktažodis* atsirado ne lietuvių kalbos bazėje – jis sukurtas (tiksliau, išverstas) sekant kitos kalbos pavyzdžiu. Tokią sekybą galima vadinti lingvistine indukcija. Apskritai vertyba, anot J. Klimavičiaus, yra „platus ir sudėtingas dialingvistinis ir interlingvistinis reiškinys“ (2002: 137). Jis dabartiniame globalizacijos amžiuje, be abejo, neišvengiamas: iš kitų tautų kultūros ar mokslo naujos sąvokos dažnai perimamos su tų kalbų žodžiais, o ne įvardijamos originaliais naujadarais. Terminologas S. Keinys primena sektiną XVIII a. vertėjų pavyzdį: jie ne akiai versdavo kitų kalbų terminus, o stengėsi išnaudoti darybines išgales, remdamiesi lietuvių kalbos baze (Keinys 2003: 58). Manytina, kad *raktažodis* atsirado kaip tik dėl anglų kalbos poveikio. Analogiškos sandaros vienetas galimas ir vokiečių kalboje (vok. *Schlüsselindustrie*, *Schlüsselperson*; *Schlüsselwort*¹). Rusų kalboje žodis *ключ*, kaip ir minėtose kalbose, turi reikšmę „pagrindinis“ (žr. Lemchenas, Macaitis 2000), todėl ir žodžių *ключевое слово* semantinė dermė nekelia abejonių.

---

¹ Beje, *Schlüsselwort*, jeigu jis pateikiamas, o tai daroma ne visuose žodynuose, paprastai verčiamas *kodinis žodis*, *šifro raktas*, o reikšmė „svarbiausias, pagrindinis“ nurodoma tik kaip žodžio *Schlüssel* reikšmė (žr. Большой словарь 1980).

Anglų kalboje pirmasis dėmuo *key* „raktas“, kaip nurodo dauguma žodynų, turi apie 13 reikšmių: pirmiausia nurodoma, kad jis reiškia tam tikrus instrumentus; be to, angl. *key* reiškia ir „būdą kam suprasti“, „politikos pagrindą, pagrindinį principą“, taip pat gali turėti būdvardžio „pagrindinis, svarbiausias“ reikšmę. Taigi *key* semantiškai visiškai dera vartoti su *note* „pagrindinis tonas, leitmotyvas“, *key-stone* „kertinis akmuo“, *key-speech*² „pagrindinis pranešimas, kalba, duodanti toną susirinkimui“, *key man* „žmogus, užimantis vedėjo pareigas“ ir pan.

Lietuvių kalboje žodis *raktas* taip pat turi įvairių reikšmių; dalis jų atitinka anglų kalbos žodžio *key* reikšmes. Tačiau būdvardžio reikšmės „pagrindinis, svarbiausias“ nė vienas, net didysis *Lietuvių kalbos žodynas*, nenurodo (kitais tariant, jos nėra reikšmių sistemoje). Tiesa, kaip ir anglų kalbos žodynuose, nurodoma perkeltinė reikšmė „būdas kam suprasti, išaiškinti (pvz., *Rado raktą, atskleidžiantį istorijos mįslę*), tačiau mes savąjį *raktažodį* vartojame tikrai ne šia reikšme, tai yra jis neturi nei „kodo“, nei „būdo kam atrakinti“ prasmės.

Aiškinantis kalbamojo žodžio atsiradimo lietuvių kalboje kelią, atkreiptinas dėmesys į jo vartojimo paskirtį. Neatsitiktinai ir į anglų kalbos žodynus *key word* įtrauktas palyginti neseniai. Jau buvo minėta, kad naujausiuose žodynuose jis aiškinamas kaip „informacinis žodis, naudojamas informacijos paieškos sistemoje dokumento turiniui nustatyti“. Pirmiausia dėl šia reikšme vartojamo vieneto atitikmens lietuvių kalboje ir reikia galvoti. Gal tai, kas pasakyta, galėtume vadinti *atraminiais žodžiais*, o gal, kaip aiškinama B. Piesarsko žodyne, *informaciniu žodžiu* (dar geriau – *informatyviuoju žodžiu*). Žinoma, visada ypač svarbu apsibrėžti terminu reiškiamos sąvokos apimtį platumą. Sprendžiant iš *raktinio žodžio* (ar *raktažodžio*) vartojimo pavyzdžių mokslinių straipsnių anotacijose, šis į terminą pretenduojantis žodis lietuvių kalboje vartojamas labai neapibrėžta reikšme. Jei jie būtų suprantami kaip pagrindiniai straipsnio žodžiai, galėtume siūlyti ir tropo pobūdžiu artimą angliškam *key word*, bet perteikiantį lietuvišką mąstymo būdą atitikmenį *kertiniai žodžiai* (plg. *kertiniai postulatai* ir *kerti-*

---

² Gali būti ir *key-terms*. Šis vienetas vartojamas neseniai mūsų bibliotekose pasirodžiusios knygos pavadinime (žr. *Key Terms* 2001).

niai akmenys). Prieštaraujantiems ir argumentuojantiems, kad terminas turi būti nominatyvus, bet ne ekspresyvus, būtų galima pasiūlyti variantus *svarbiausieji terminai* ar *esminiai žodžiai / pagrindiniai žodžiai* (plg. Zajankauskas 2003: 57). Palyginus anotacijas, kuriose rašomi į ypatingą poziciją iškelti žodžiai, matyti, kad autoriai jį vartoja ir kitokia reikšme – galbūt dažniausiai straipsnyje minimo nominatyvinio žodžio reikšme ar pan. Pvz.: *raktažodžiai: lytiškumas, meilės supratimas, paauglys; raktažodžiai: švietimas, ugdyimas, mokymas, pedagogika; pagrindiniai žodžiai: ekonominė teorija, racionalizmas ir empirizmas, hipotezė, teorijos patikrinimas, mokslo metodas; prasmieniai žodžiai: tyrimas dalyvaujant, socialinė inovacija, kaimo bendruomenė, socialinė atskirtis; „prasmieniai žodžiai: karjera, rengimas karjerai, rengimo karjerai politika; žodžiai iš dažninio žodžių sąrašo, tiriamojo teksto turinį atskleidžiantys prasmieniai žodžiai (key-words) leidžia kalbos priemonėmis tyrinėti...; „pradžioje pateikiama 300–400 ženklų anotacija (4–5 eilutės ir 3–5 prasmieniai žodžiai (raktažodžiai)³. Žinoma, labai svarbu, koks turinys įvelkamas į kalbamojo termino apvalkalą, tačiau, šiaip ar taip, ir junginys *raktiniai žodžiai*, ir dūrinys *raktažodžiai* sudarytas remiantis ne lietuvių kalbos semantiniais ištekliais, todėl abejotina jų termininė vertė. Juk vienas svarbiausių terminų kalbinių reikalavimų – taisyklingumas (Gaivenis 2002: 36), o *raktažodis*, kaip minėta, yra aklas vertinys (slaptasis skolinys), sudarytas pagal kitos kalbos semantinį modelį. Lietuvių kalboje yra formalią vieneto *key word* schemą atitinkančių dūrinių (*vardažodis, burtadžodis, kryžiažodis* ir kt.), bet jų dėmenys susiję kitokiu semantiniu santykiu. Tiesa, terminologijoje žinoma, kad bendrosios leksikos žodžiai, virsdami terminais, gali įgyti specialią reikšmę – gali pasikeisti jų semantika, tačiau nereikėtų vienos kalbos semantinės sistemos stengtis dirbtinai perkelti į kitą kalbą (žr. Keinys 2003: 58). Darybiniai vertiniai pirmiausia pasirodo verstinėje mokslo literatūroje, verstinuose terminų žodynuose, o vėliau kai kurie jų paplinta ir imami vartoti ir šnekamojoje kalboje (žr. Kaulakienė 1974: 32). Atrodo, kad taip gali būti ir su *raktažodžiu*. Jei priimsime *raktažodį* (ar *raktinį žodį*) į savo kalbą, tai kaip užkirsime kelią *raktiniam eilėraščiui, raktinėms sąvokoms, raktiniams apsisprendi-**

---

³ Pavyzdžiai imti iš Vytauto Didžiojo universiteto tekstyno (žr. Tekstynas).

mams, raktinėms kvalifikacijoms, raktiniams gebėjimams, raktinei galvosenos išraiškai, net raktinei dienai ir raktinėms vietoms. Tai ne autorės sugalvoti junginiai – kad jų per paskutinius metus jau prisirado, rodo Vytauto Didžiojo universiteto tekstynas, ką ne ką jau išgirstame ir iš garbių kalbėtojų, šnekančių televizijoje ar radijuje. Tuoju, ko gero, išgirsime ir iš kitų žmonių. Taigi pats laikas sutvarkyti terminologinę netvarką anotacijose, kad ji neturėtų tęsinio apskritai kalboje.

Be minėtų vienetų, kai kurie mokslo darbų leidiniai anotacijose rašo ir kitus: *reikšminis žodis, prasmintis žodis*, kartais ir *pagrindiniai žodžiai*. Iš jų, ko gero, tik pastarasis vertas dėmesio, nes tiek terminas *prasminiai žodžiai*, tiek *reikšminiai žodžiai* būtų logiškai ydingas – ar kiti mokslo kalboje vartojami žodžiai neturi reikšmės (prasmės), kad tik dalis jų laikomi reikšminiais (prasminiais)?

Pasvarsčius dėl moksliniuose straipsniuose anotacijų pozicijoje vartojamų terminų *raktažodžiai, raktiniai žodžiai, prasminiai žodžiai, reikšminiai žodžiai, pagrindiniai žodžiai*, galima daryti išvadą, kad tik *pagrindiniai žodžiai* yra semantiškai galimas ir atitinka esmę (juo pabrėžiamas kalbamųjų žodžių reikšmingumas ir visuotinumas). Atiduodami pirmenybę lietuviškiems terminams, galėtume rinktis dar ir iš šių vienetų: *atraminiai žodžiai, esminiai žodžiai, svarbiausieji žodžiai*. O gal kaip terminai priimtinesni ir pagal paskirtį, ypač kompiuterijos metakalbai, tinkamesni *baziniai žodžiai* ar *informatyvieji žodžiai*? Viena aišku, kad tie žodžiai nėra panašūs į raktą išoriškai (plg. *raktikaulis, raktažolė*) ir tekstas jais neatrakinamas (plg. junginį *šifro raktas*), todėl metaforinis terminas *raktažodis* yra nevykęs. Kalbamųjų žodžių funkcija kita, taigi, kol jie neįsitvirtino, pats laikas terminologams išrinkti tinkamiausią variantą ir jį kuo greičiau populiarinti mokslo kalboje.

LITERATŪRA

- Большой словарь 1980: *Большой немецко-русский словарь* / под. ред. О. И. Москальской, Москва.
- Cambridge Dictionary 1995: *Cambridge International Dictionary of English*, Cambridge.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius.
- Kaulakienė A. 1974: Darybiniai vertiniai tikslųjų mokslų terminijoje. – *Kalbos kultūra* 27, 30–33.

- Keinys S. 2003: Tautinis terminologijos savitumas. – *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistiką* 5, 57–63.
- Key Terms 2001: *Key Terms in Language and Culture* /A. Duranti.
- Kindersley D. 2001: *Oxford Illustrated Dictionary*, Oxford.
- Klimavičius J. 2002: Kazimieras Gaivenis. *Lietuvių terminologija: Teorijos ir tvarkybos metmenys* [rec.]. – *Terminologija* 9, 129–148.
- Lemchenas Ch., Macaitis J. 2000: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
- Paulauskas K. V., Jasinevičius R. 1995: *Aiškinamasis kompiuterijos žodynas*, Kaunas.
- Piesarskas B. 2002: *Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
- Tekstynas – <http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas>.
- Zajankauskas S. 2003: Apie terminų tvarkybos skubą. – *Terminologija III tūkstantmečio pradžioje: Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės*, Vilnius, 55–58.

Gražina AKELAITIENĖ
Vilniaus pedagoginis universitetas
T. Ševčenkos g. 31, LT-2009 Vilnius
E. paštas reginar@vpu.lt

Gauta 2003-11-25